

હું ભળભોજનું થવાની વાર હતી. ઘરની પછીતના અજવાળિયામાંથી ચહલપહલના અવાજો આવતા હતા. કેટલીક સ્ત્રીઓના ચાલવાનો અને એમની મોટેથી થતી વાતોનો અવાજ આવવા લાગ્યો. હું એ અજવાળિયું પણ એના નામ પ્રમાણે ઘરમાં અજવાળું લાવે એમ ન હતું. ઠીક એ જ સમયે મહાદેવના મંદિરના ઘંટના બે-ચાર ટકોરા અજવાળિયામાંથી ઘરમાં પહોંચ્યા. બહાર પછીતે એ અવાજ ગુંજતો રહ્યો અને પછી બધું શાંત થઈ ગયું; અંધારાભર્યા વાતાવરણમાં; પેલા મહાદેવના ઘંટની જેમ જ. મંદિરના ઘંટના એ ટકોરાએ ગામમાં અનેકને નીંદરમાંથી જગાડ્યા.

બાઈ એકદમ જાગી ગઈ અને જાગીને પહેલાં જ રમાને થોડો ઢંબોળ્યો. પછી એ ઊભી થઈ, પોતાનાં કપડાં સરખાં કર્યાં અને ઓરડાનું બારણું ખોલીને બહાર ચાલી ગઈ. બહાર આંગણામાં માટીના ચૂલા ઉપર પડેલા ઘાતુના દેગડામાં, ચૂલાની જ બાજુમાં જ પડેલા એક કોથળામાંથી ચાર-પાંચ ખોબા ભરીને ખાણ કાઢીને નાંખ્યું. પછી એ દેગડામાં લાકડાના એક દંડાને નાંખીને ફેરવ્યો. પછી દીવાસળીની પેટી લીધી. ચૂલાની બાજુમાં જ માટીની પાળી પર પડેલા કેરોસીનના ખડિયાને પ્રગટાવ્યો. એ જ ખડિયાને હાથમાં લઈ એની દિવેટ સાથેનું એનું ઢાંકણું ખોલી નાંખ્યું. દિવેટને પકડી રાખી ખડિયાને ચૂલામાં પહેલેથી જ મૂકી રાખેલાં બળતણ પર એને થોડોક નમાવી દઈ પાછું સળગતી દિવેટવાળું ઢાંકણું પોતે દાઝે નહીં એ રીતે સાચવીને બંધ કરી દીધું. પછી એ જ ચૂલામાંથી એક સળેકડું કાઢી એને સળગતા ખડિયાની જ્યોત ઉપર રાખીને એને સળગાવ્યું અને પછી એને ચૂલામાં નાંખી દીધું. બે-ચાર પળ સુધી બાઈ એની સામે તાકી રહી અને ચૂલામાં બરાબર આગ પેટાઈ ગઈ એટલે ‘હે પરભુ..’ કહેતી ઊભી થઈ. ઊભાં થતાં થતાં એણે ચૂલામાંથી એક નાનું સળગતું લાકડું હાથમાં લીધું.

સળગતા એ લાકડાના ટુકડાને લઈને એ રસોડામાં ગઈ. રસોડામાં જઈને એને ત્યાં ચૂલામાં સાચવીને મૂક્યું. એના ઉપર એરંડાના થોડાક ડોકા¹¹ મૂક્યા. એના ઉપર બીજાં થોડાંક પાતળાં, પોચાં લાકડાં મૂકી આગ પેટાવી. પછી ચૂલા ઉપર એક ચોખ્ખું મોટું વાસણ મૂક્યું. પછી એ પાણિયારા પાસે ગઈ. ત્યાંથી માટલા ઉપર ગોઠવેલા પાણીના ભરેલા મઠોડિયાને ઉપાડી રસોડામાં જઈને ચૂલા પરના વાસણમાં ઠાલવી દીધો.

ચૂલામાં આગ બરાબરની લાગી ગઈ હતી અને સૂકાં લાકડાં બળવાના તડતડ અવાજ સાથે આગના તણખા ઊડવા લાગ્યા. અહીં પણ ચૂલામાંથી સળગતું એક સળેકડું ખેંચી કાઢી રસોડાની બારીએ લટકતી જ્ઞાનસ પાસે ગઈ. જ્ઞાનસના કાચની કળને ઓણે ડાબા હાથના અંગૂઠાથી દબાવી ઊંચી કરી દિવેટને ખુલ્લી કરી અને પેલા સળગતા સળેકડાથી પેટાવી દીધી. રસોડા અને ઘરમાં હવે જ્ઞાનસનું અજવાળું પથરાઈ ગયું. દીવો, એક જ્ઞાનસ અને બે ચૂલા સળગાવીને બાઈ બીજા કામે લાગી.

હવે ઘરની પછીતેથી પસાર થતા લોકોના પગરવ અને વાતોના વધુ આણસાર આવવા લાગ્યા. બે-ચાર સ્ત્રીઓ પણ ઝડપથી ‘અલી માર તો આજ મોડુ થઈ જ્યુ’ કહેતી વાતો કરતી કરતી નીકળી.

બરાબર પછીતને અડીને જાહેર રસ્તો અને રસ્તાની પેલી બાજુ કાનજીભાનો કૂવો અને ખેતર. એમનાં ઢોર-ઢાંખર કૂવા ઉપર બાંધે અને એમને સાચવવા પોતે જાતે સિત્તેરની ઉંમરે પણ રાતવાસો કૂવા ઉપર જ કરે. આજે રસ્તા ઉપર અવરજવર થવા માંડી એટલે કાનજીભા રોજની જેમ જાગી ગયા.

કાનજીભા ઊઠ્યા અને એમના જાગવા સાથે જ આજે એમનાં ઢોર પણ ઊભાં થઈ ગયાં. ઢોરોને લીલો ચારો નાંખી આવીને પાછા પોતાના ખાટલા પર આવીને આડા પડ્યા.

પરોઢનું અજવાળું થવાને હજુ થોડીક વાર હતી અને મહાદેવના મંદિરનો ઘંટનાદ થયો. ‘જય ભોળાનાથ’ કહીને કાનજીભા ઊભા થઈ ગયા અને એમની રોજિંદી ક્રિયા આદરી.

મંદિરની બરાબર પાછળ ઊભેલી ભૂતિયા આંબલી અને તળાવની પાળે ઊભેલા વિશાળ વડ ઉપર માળા બાંધી રાતવાસો કરતાં અનેક પક્ષીઓ કલરવ કરતાં ઊડ્યાં. એ સાથે જ વાગોળો રાતના અંધકારમાં ખોરાક શોધીને પાછી આવી આંબલીની ડાળીઓને વિંટળાઈને લટકવા માંડી હતી.

બાઈએ એની કામ કરવાની ઝડપ વધારી. ઝટ ઝટ માંદલા ઘરમાં આવેલી ચોકડીમાં જઈને નાહી લીધું. દેવઘરમાં ઘીનો દીવો કર્યો. ધૂપબત્તી કરીને ઘરમાં, બારણા આગળ ઝડપથી ફેરવી જઈને દેવઘરમાં ભરાવી દીધી. આંગણાની સામે જ કોઢની ગમાણમાં ભૂરી પણ જાગી ગઈ છે અને સાંકળ ખખડાવી એની હાજરી પુરાવી દીધી.

‘આ સાસવારા^[2]ના દા’ડે ય થોડાં મોડાં જાગતાં હોય તો સુ જાય સ ઈયોનું^[3]?’ કામની ઉતાવળમાં થોડાક ગુસ્સા સાથે બાઈ બોલતી બહાર આવીને જલ્દીથી એને અને એના બચ્ચાને થોડોક ચારો નીચો અને એના શરીરે હાથ ફેરવતી એ ઘરમાં ગઈ.

ઘરમાં જઈને સાવરણીથી લાંબા હાથે વાસીંદું^[4] કાઢી લીધું. રસોડા અને પાણિયારા વચ્ચે ચાંગાના મુહલા^[5]એ ઘડેલી મોટી કાળી ગોળી મૂકી. એમાં જાળીવાળા કબાટમાંથી દહીં જમાવેલી બે મોટી કાળી હાંડીઓ ઠાલવી દીધી. પછી ચૂલા ઉપર મૂકેલા વાસણને લઈને આવી અને એમાંના ગરમ પાણીને ગોળીમાં અડધું ખાલી દીધું. એ જ ગરમ પાણીથી રવૈયાને ફૂલડાં સહિત બરાબર ઘોઈ નાંખ્યો. ગરમ પાણીના અડધા ખાલી વાસણને જમાણી બાજુમાં જ રાખી મૂકી દીધું. પછી રવૈયાને ગોળીમાં સાચવીને ગોઠવી બરાબર એની ઉપર ઊંચે છતના એક પાટ ઉપર મારેલા મજબૂત આંકડા સાથે રવૈયાના દોરડાને લટકાવી દીધું. વલોણું ગોઠવાઈ ગયું. બધું બરાબર ગોઠવાઈ ગયું પછી એણે એના સૌથી નાના દીકરા રમાને જગાડવા ખૂબ હંદોળ્યો. એટલે એ આંખો બંધ રાખીને ઢોલડીમાં બેઠો થયો. બાઈ એને હાથથી પકડીને ઘરમાં લઈ ગઈ. વલોણા પાસે લઈને ડ્યો.

સામે બીજા તરવાયા પર એ પોતે ગોઠવાઈ. એણે વલોણાના રવૈયાને ફેરવવા માટે વચ્ચેથી બાંધેલા એક દોરડાના બે છેડા રમાના હાથમાં પકડાવ્યા અને બીજા દોરડાના બે છેડા એણે એના હાથમાં લઈ ધીરે ધીરે ખેંચવા લાગી. રમાના હાથ પણ એની સાથે ખેંચાવા લાગ્યા. હવે એની આંખો ખૂલી અને એ વલોણાને બાઈની જેમ જ ખેંચવાનું શરૂ કર્યું. બાઈએ એની સામે ધીમું હસીને દોરડાં ખેંચવાની ગતિ વધારી. જો કે, એની નજર આમ તો બરાબર ગોળીના કાના ઉપર જ હતી.

થોડીક વાર પછી એણે વલોણાને અટકાવ્યું. બાઈએ વલોણાની ગોળીમાં નજર નાંખીને જોયું. ઉપર તરી આવતા માખણને બીજા વાસણમાં કાઢ્યું. પછી એમાં બાજુમાં પડેલા વાસણમાંથી વધેલું ગરમ પાણી રેડ્યું. ખાલી વાસણને જઈને ચૂલા પર મૂકી આવી અને એમાં મઠોડિયામાંથી બીજું પાણી ગરમ થવા મૂક્યું. ત્યાં સુધી રમો ટેબલે બેઠાં બેઠાં ઊંઘતો રહ્યો.

ફરીથી આવીને એણે વલોણાને ફેરવવા માંડ્યું.

વલોણાનાં ફૂલડાં માટીની ગોળીમાં અથડાઈ ન જાય કે વલોણાની થાંભલી ગોળીના કાંઠલાને સહેજે અથડાઈ ન જાય અને બધી મહેનત માથે ન પડે એટલે બાઈ રમાને સમજાવતી રહી અને ધમકાવ્યા વગર એ અડધો ઊંઘમાં હોવા છતાં ધીમે ધીમે સાચવીને વલોણાને આજે ખેંચાવી રહી હતી.

વહેલી સવારના આ વલોણાની કેટલાં બધાં કુટુંબો રાહ જોતાં હતાં? ઘેર છાસવારો હોય એની આગલી સાંજે બાઈ એ તમામ શેણ-સંબંધીને ખબર કરી દેતી; ‘કાલ સાસવારો સ.’

હવે, કાનજીભાના ખેતરમાંથી કૂવો જોડવા માટે હરાજમ⁶ ગોઠવવાના અવાજો આવવા લાગ્યા. વચ્ચે એમના અને જગાભાઈના ઝાંખા શબ્દો પણ સંભળાયા.

પછીતે આવેલા એમના ખેતરમાં જાણીતાં પગલાંના સંચારે મોટા લીમડાના સહારે ખીલે બંધાયેલા બળદોની સંગાથે બીજાં ઢોર પણ સાંકળો ખખડાવતાં ઊભાં થઈ ગયાં. જગાભાઈએ એ બધાં ઢોરને બરાબર ચારો

નીરી, હલોણ¹⁷માં પડેલી કોશની સામગ્રીને બરાબર ગોઠવી. પછી બળદોને હાંકીને લઈ આવ્યા હલોણ વચ્ચે, જ્યાં હરાજમ તૈયાર પડી હતી.

થોડીવારમાં એ માઢમાં આવ્યા અને સાંકળ ખખડાવી. માએ માઢનું બારણું ખોલ્યું. કાનજીભા હાથમાં ચલમ ગોઠવતા બહાર ઊભા હતા, એમને દેવતાનો એક અંગારો લેવો હતો. માએ એમને જાતે જઈ ચૂલામાંથી લઈ લેવા કહ્યું. મા અને બાઈને આજે છાસવારો હતો અને સમય પણ ન હતો.

રામગીરી બાવજી આખા ગામના પહેલાં જાગે. જાગીને એ મહાદેવને જગાડે. મોનજીસાહેબ રોજની જેમ મંદિરે પહોંચી ગયેલા અને બાવજીએ આરતીના દીવા તૈયાર કર્યા ત્યાં સુધી એક પગે ઊભા રહીને એમણે મા'દેવને યાદ કરી લીધા. બાવજીએ ધૂણી પરથી સળગતું લાકડું ઉપાડી આરતી પેટાવી અને હાથમાં લાંબી પિત્તળની મોટી ઘંટડી લઈને મહાદેવના ગર્ભસ્થાનમાં આવ્યા, ત્યાં સુધીમાં તો લખમણ અને બીજા બે-એક છોકરાઓ પણ આવી ગયા અને છતમાં લટકતા બંને ઘંટને પકડી રાખી અને ઝાલર હાથમાં લઈને ઊભા રહી ગયા. બે જણા જઈને ધર્મશાળાના ખૂણામાં પડેલા નગારાની ઢાંડી પકડીને મંદિર સામે તાકીને રાહ જોવા લાગ્યા. ત્યાં, બાવજીએ જેવી ડાબા હાથથી પકડેલી ઘંટડી હલાવીને આરતી શરૂ થવાની સૂચના કરી, બધાએ એકસાથે નગારું, ઘંટ અને ઝાલર વગાડવી શરૂ કરી.

અજવાળિયામાંથી ઝાલર, નગારા અને ઘંટનો અવાજ સંભળાયો. ઘંટનાદના અવાજે પીપળા પર બેઠેલાં પક્ષીઓ ઊડ્યાં એનો ફફડાટ પણ સંભળાયો. મહાદેવના મંદિરે વાગતી ઝાલર બંધ થઈ હતી એટલે પેલાં પક્ષીઓનો કલરવ પણ ત્યાંથી જ સંભળાવા લાગ્યો. વચ્ચે વચ્ચે એકાદ ઘંટના ટંકોરાનો અવાજ ઓરડામાં આવતો જતો હતો.

